

ДНІПРОПЕТРІВСЬК (1787-97, 1802-1926 — Катеринослав, 1797-1802 — Новоросійськ) — місто обласного значення, центр [Дніпропетровської області](#). Знаходиться на обох берегах Дніпра (найдовша набережна в Європі, довж. вздовж правого берега 23 км), за 447 км від Києва. Площа 309,7 км². Насел. 1 065 008 осіб (2001, складає 90,4 % до 1989), переважно українці. Вузол залізниць і автошляхів; аеропорт, Дніпропетровський річковий порт. Транспортна інфраструктура: автобусні, тролейбусні, трамвайні (зокрема швидкісний) маршрути. Діє Дніпропетровський метрополітен (6 станцій). Поділяється на 8 адм. р-нів (Амур-Нижньодніпров., Бабушкін., Жовтн., Індустр., Кіров., Красногвард., Ленін., Самар.). Разом з містами Дніпродзержинськ, Новомосковськ, Вільногірськ, Синельникове та Дніпроп., Солонян., Криничан., Верхньодніпров., Петриків., Магдалинів., Новомоск., Синельників. р-нами утворює Дніпров. агломерацію.

На тер. сучас. Д. знайдено рештки неоліт. поселення і майстерні з оброблення каменю (6-4 тис. до н. е.), окремі скіф. поселення (5-3 ст. до н. е.). Веде історію від Кодац. фортеці (нині с. Старі Кодаки Дніпроп. р-ну), побуд. 1635 поляками за проектом Ф. Гектанта і Г. де Боплана, а згодом відвойованої козаками. У 17 ст. фортеця відігравала значну роль у закріпленні запороз. козаків на цих землях і була форпостом у боротьбі з поляками. Місто почало формуватися із козац. поселень, зокрема зимівників М. Коржа та Л. Глоби, з ініціативи князя Г. Потьомкіна у 1770-80-х рр. Станом на 1781 тут у 200 будинках проживали 2194 мешканці. Офіц. датою заснування вважають 9(20) травня 1787 — закладення Свято-Преображен. собору на місці колиш. козац. слободи Половиці, хоча лівобережжя почали розбудовувати ще 1776. Місто, назване на честь рос. імператриці Катерини II Катеринославом, розвивали на основі регуляр. плану (1790, арх. І. Старов, В. Стасов, А. Захаров) і забудовували в стилі класицизму. За правління Павла I 1797 перейменовано на Новоросійськ, 1802 повернуто попередню назву. 1797-1802 — центр

Новорос., від 1802 — Катеринослав. губерній. 1793 у Катеринославі відкрито перше нар. училище, 1804 з Полтави переведено духовну семінарію, 1805 засн. першу г-зію. 1820 тут на засланні перебував О. Пушкін, якому 1901 встановлено пам'ятник. Хоча 1794 у місті запрацювали суконна і панчішна ф-ки, а 1832 — невеликий чавуноливар. завод Заславського (перше підприємство такого профілю на Катеринославщині), до 1870-х рр. воно залишалося невеликим торг.-адм. осередком степ., хлібороб. губ., осн. госп. значення якого полягало у перевантаженні товарів перед порогами на Дніпрі. Наприкінці 40-х рр. 19 ст. у Катеринославі мешкало бл. 9-ти тис. осіб, 1853 — 13 тис., на поч. 60-х рр. 19 ст. — понад 19 тис. 1847-57 знач. внесок у благоустрій та активну розбудову міста зробив губернатор А. Фабр. На поч. 40-х рр. 19 ст. у місті збуд. дерев'яне приміщення першого міського театру, 1847 — кам'яне приміщення театру А. Луцького. 1838 засн. першу г. «Екатеринославские губернские ведомости», згодом — «Екатеринославскую земскую газету», «Днепровскую молву», «Екатеринославский листок», «Екатеринославские епархиальные ведомости», «Приднепровский край» та ін.; 1849 — Громад. музей старожитностей (нині [Дніпропетровський історичний музей ім. Д. Яворницького](#)). Під час Крим. війни 1853-56 місто відіграло роль важливого тилов. транзит. центру, через який перевозили стратег. вантажі; сюди евакуйовано матеріал. цінності з Криму; у шпиталях міста лікували поранених (в одному із них деякий час працював відомий хірург М. Пирогов). 1859 телегр. станція з'єднала Катеринослав із С.-Петербургом, Москвою, Варшавою, Києвом, Одесою та ін. містами. Відкриття 1873 Катеринин. залізниці (нині [Придніпровська залізниця](#); від паровоз., вагон. і стрілоч. продукції майстерень ведуть свою історію ВАТи — «Дніпропетровський тепловозремонтний завод», «Дніпропетровський завод з ремонту та будівництва пасажирських вагонів», «Дніпропетровський стрілочний завод») сприяло бурхливому розвитку промисловості у місті, зокрема чорної металургії. 1884 розпочато експлуатацію двоярус. залізнич. моста через Дніпро. 1887 розпочав роботу Олександрів. пд.-рос. завод Брян. АТ (нині ВАТ «Дніпропетровський металургійний завод ім. Петровського»), 1889 — трубопрокат. завод «Шодуар А» (нині ВАТ «Дніпропетровський трубний завод»), 1895 — сталеливар. завод І. Езау (нині ТОВ «Дніпропетровський комбайновий завод»), 1896 — завод з виготовлення запчастин і деталей для металург. заводів Дюнерберз. АТ (нині ВАТ «Дніпропетровський завод прокатних валків»), 1899 — завод з виготовлення покрівел. і хвильового прокату «Шодуар В» (нині ВАТ «Дніпропетровський

металургійний завод ім. Комінтерну»), 1909 — завод Товариства рос. залізнич. промисловості (нині ВАТ «*Ни́жньодні́провський тру́бопрокатний завод*»), 1914 — завод «Шодуар С» (нині ВАТ «*Дніпроважмаш*»), 1916 евакуйовано з Ри́ги завод Маш.-буд. АТ Г. Мантеля (нині ВАТ «*Дніпроважпапірмаш ім. Артема*»). 1897 бельг. підприємці проклали трамвайну лінію (другу в Рос. імперії після Києва), розпочали електрифікацію та телефонізацію міста. До кін. 19 ст. у Катеринославі було 69 заводів і ф-к. 1899 засн. Вищу гірн. школу (нині *Гірни́чий університет Націона́льний*), де працювали О. Терпигорєв, М. Прото́дьяконов, Л. Шев'яков, Л. Фортунато та ін. 1887 мешкало 48 тис. осіб, 1897 — 121 тис., 1912 — 218 тис., 1917 — 227 тис. (бл. 40 % — євреї). У роки рев. подій 1905–07 у місті відбувалися масові демонстрації та мітинги, збройні сутички робітників з поліцією і військами. Екон. розвитку міста сприяло пром. піднесення 1910–14. Кількість пром. підприємств за цей період зросла до 358-ми, вартість виробленої ними продукції становила понад 70 млн рублів. Металург. і металообробне виробництва давали 2/3 пром. продукції; розвинулась борошномел. пром-сть (парові млини переробляли до 10-ти млн пудів зерна на рік). 1910 товарообіг 1659-ти торг. підприємств Катеринослава оцінено у 41 млн рублів, вантажообіг залізнич. станції — 26 млн пудів, дніпров. пристані — 13 млн пудів. Того ж року в місті проведено Пд.-рос. пром., с.-г. і кустарну виставки. Унаслідок напливу великої кількості робітників з Росії місто від кін. 19 ст. поступово русифікувалося. Цей чинник був визначал. у повіл. нац.-культур. розвитку, найактивнішу участь у якому 1860–70-х рр. взяли етнографи О. Кониський, М. Комар, Г. Залюбовський, котрі збирали матеріал у місті та його околицях. Дещо пожвавилася культ.-осв. діяльність з об'єднанням навколо рос. тижневика «*Степь*» гуртка українців під керівництвом поета й етнографа І. Манжури. У 1890-х рр. майже щороку в місті гастролювали укр. трупи М. Кропивницького, П. Саксаганського, І. Карпенка-Карого. Значно активізувалася нац.-культурна праця в 1900-х рр. У жовтні 1905 в Катеринославі виникло перше в Наддніпрян. Україні культ.-осв. товариство «*Просвіта*». У його роботі брали участь Д. Яворницький, В. Біднов, Д. Дорошенко. Виходили часописи «*Днепровская молва*», «*Дніпрові хвилі*», «*Добра порада*». 1911 у Катеринославі відкрито Зимовий театр, розпочато виробництво худож. і хронікал. кінокартин. Першим оператором і постановником укр. фільмів був Д. Сахненко, який зняв х/ф «*Наймичка*» (за участі М. Садовського та Л. Ліницької), «*Наталка Полтавка*» (за участі М. Заньковецької, М. Садовського, Ф. Левицького, І. Мар'яненка, Г. Борисоглібської), «*Запорозька Січ*» та ін. 1916 діяльність товариства «*Просвіта*» заборонено владою, натомість постало «*Українське видавництво в Катеринославі*». Укр. нац.-культурниц. життя в місті отримало новий імпульс після Лютн. революції 1917 та

створення УЦР: відновлено роботу товариства «*Просвіта*», розпочато вид. його «*Вістника*», відкрито укр. гімназію та театр. Під час Визв. змагань 1917–21 влада у Катеринославі неодноразово змінювалася, місто захоплювали частини Армії УНР, нім.-австр., більшов., денікін. підрозділи, повстан. загони М. Григор'єва і Н. Махна. У грудні 1919 встановлено рад. владу. Воєнні дії, часті зміни влади, руйнація промисловості, а з приходом більшовиків — заборона торгівлі, реквізиції, голод 1921–22 завдали Катеринославу знач. збитків. У відбудові господарства міста, розпочатій у 2-й пол. 1922, гол. увагу зосереджено на роботі підприємств важкої промисловості. На кін. 1925 пром. потенціал в основному відновлено, у місті діяло 92 великих (32 638 робітників) і 649 дрібних та кустар. підприємств. 1926 тут проживало 233 тис. осіб: українців — 35,9, росіян — 31,5, євреїв — 26,7 %. У тому ж році Катеринослав на честь рад. і парт. діяча Г. Петровського перейменовано у Д. (у 2-й пол. 1920-х рр. більшість підприємств, вулиць і майданів міста отримали імена революціонерів та більшов. діячів). Упродовж 1920–30-х рр. він перетворився на один із найбільших пром. центрів УРСР, де мешкало 528 тис. осіб. 1940 діяло 622 підприємства, серед яких провід. залишалися металург. і металообробні заводи; працювало 10 ВНЗів, 17 НДІ; 6 кінотеатрів, 5 музеїв, 120 б-к. Після нападу Німеччини на СРСР пром-сть переорієнтовано на вип. продукції для фронту, з наближенням нім. військ більшість підприємств евакуйовано у сх. р-ни РФ. Під час окупації (25 серпня 1941 — 25 жовтня 1943) нацисти знищили 35 тис. місц. жит., 125 тис. військовополонених; спалили 657 комунал. і тисячі індивідуал. будинків (майже 40 % усього житл. фонду), десятки шкіл, лікарень, поліклінік, заводи та ін. споруди (завдано збитків на суму понад 3 млрд рублів). У місті діяло антифашист. підпілля (М. Сташков, Г. Савченко та ін.). До 1950 Д. повністю відбудовано, створ. 123 нові підприємства. У січні 1951 житл. фонд налічував 2 млн 250 тис. м² (до війни — 2 млн 144 тис. м²), у місті проживало 882 тис. осіб.

Нині Д. — потуж. пром. центр України. Пром. потенціал міста складають понад 280 підприємств 13-ти галузей, що виробляють бл. 4,5 % пром. продукції України. Провідне місце належить металург. комплексу (36 % заг. обсягу виробництва Дніпроп. обл., бл. 8 % — України), маш.-буд. галузь промисловості (6 % заг.-держ. обсягу виробництва). Серед гол. підприємств — Дніпроп. металург. завод ім. Петровського, Дніпроп. металург. завод ім. Комінтерну, Дніпроп. труб. завод, Дніпроп. комбайн. завод, Дніпроп. завод прокат. валків, Нижньодніпров. трубопрокат. завод, Дніпроважмаш, Дніпроважпапірмаш ім. Артема, Дніпроп. тепловозремонт. завод, Дніпроп. завод з ремонту та будівництва пасажир. вагонів, Дніпроп. стрілоч. завод, ВО «*Південний машинобудівний завод ім. О. Макарова*», *Дніпропетровський науково-виробничий комплекс «Електровозобудування»*, ВАТи — «*Дніпрококс*», «*Дні-*

пропетровський завод металоконструкцій ім. І. Бабушкіна», «Дніпровський машинобудівний завод», «Дніпропрес», «Дніпропетровський агрегатний завод», ТОВи — «Дніпровський автобусний завод», «Дніпропетровський завод “Верстатобудівельник”», «Дніпропетровський завод кранів та засобів механізації “Дніпрокран”». Працюють ВАТи — «Дніпропетровський завод електротехнічного обладнання», «Дніпропетровський завод шахтної автоматики», ЗАТ «ВО “Дніпропетровський приладобудівний завод”». Д. — найбільший центр виробництва ракетно-косміч. систем і апаратів (діє «Південне» Державне конструкторське бюро ім. М. Янгеля). Його продукція експортується у різні країни світу (зокрема ракетноносії типів «Зеніт», «Циклон», «Дніпро»). Хім. галузь представляють дніпропетровські акумуляторні заводи, ВАТи — «Дніпрополімермаш», «Дніпропетровський лакофарбовий завод», «Дніпрошина». До серед. 2000-х рр. працював завод «Дніпрофарм». Осн. підприємства деревооброб. та легкої пром-стей: ВАТ «Дніпропетровський завод “Прогрес”», ЗАТ «Дніпропетровський меблевий комбінат», колективні «Дніпромемблі», «Дніпропетровська виробничо-торговельна фірма “Славутич”», ТОВ «Дніпропетровська паперова фабрика». Найпотужніші підприємства харчової промисловості: Дніпропетровська кондитерська фабрика компанії «АВК», ЗАТи — «Дніпропетровський олійноекстракційний завод», «Дніпропетровський пивоварний завод “Дніпро”», «Дніпропетровський комбінат харчових концентратів».

У Д. — Нац. гірн. університет, *Металургійна академія Національна*, Академія митної служби України, Дніпропетровська державна медична академія, Дніпропетровська державна фінансова академія, Дніпропетровська консерваторія ім. М. Глінки, Дніпропетровський державний аграрний університет, Дніпропетровський державний інститут фізичної культури і спорту, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпропетровський медичний інститут традиційної і нетрадиційної медицини, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара, Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту ім. В. Лазаряна, Дніпропетровський університет економіки і права, *Придніпровська державна академія будівництва та архітектури*, Український державний хіміко-технологічний університет; Дніпропетровське вище училище культури, Дніпропетровське обласне училище культури; 180 заг.-осв. шкіл; Геотехнічної механіки ім. М. Полякова Інститут НАНУ, Проблем природокористування та екології Інститут НАНУ, Технічної механіки Інститут НАНУ і НАКАУ, Транспортних систем і технологій Інститут НАНУ, Чорної металургії ім. З. Некрасова Інститут НАНУ, Гастроентерології Інститут АМНУ, *Зернового господарства інститут УААН*, Медико-соціальних проблем інвалідності Український державний науково-

дослідний інститут, *Тваринництва центральних районів Інститут УААН*, Трубно́ї промисловості Науково-дослідний інститут «Дніпродіпрошахт»; Дніпропетровська обласна філармонія, Дніпропетровський академічний український музично-драматичний театр ім. Т. Шевченка, Дніпропетровський державний академічний театр опери та балету, Дніпропетровський державний театр російської драми ім. М. Горького, Дніпропетровський обласний український молодіжний театр, Дніпропетровський державний цирк; 55 6-к (Дніпропетровська обласна науково-медична бібліотека, Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека), Дніпроп. істор. музей ім. Д. Яворницького, Дніпропетровський художній музей; 173 музеї на громад. засадах; 32 лікарні; 12 банків та їх філій; Ботанічний сад Дніпропетровського університету, 2 парки — пам'ятники садово-парк. мистецтва 18 ст. У місті функціонує розвинена мережа спорт. споруд: 10 стадіонів, 370 спорт. майданчиків, 18 плавал. басейнів, 286 спорт. залів. Понад 17 тис. дітей займаються в 46-ти ДЮСШ, бл. 17 тис. дніпропетровців — у спорт. секціях. У Прем'єр-лізі з футболу Д. представляє команда «Дніпро». Виходять газети «Вісті Придніпров'я», «Зоря», «Днепр вечерний», «Днепровская неделя плюс», «Днепровская правда». Культ. споруди мають практично всі осн. конфесії. Міста-побратими: Вільнюс, Самара (РФ), Ташкент, Сіань (Китай), Салоніки (Греція), Жиліна (Словаччина), Герцлія (Ізраїль). Архит. пам'ятки: палац князя Г. Потьомкіна (1786, нині Палац культури студентів Дніпроп. університету), суконна ф-ка (1794, нині Дніпроп. хлібозавод №1), Микол. церква (1807-10), будинок канцелярії гол. піклувальника про колоністів Пд. Росії генерала І. Інзова (1818, нині музей «Літ. Придніпров'я» — відділ Дніпроп. істор. музею), Спасо-Преображен. собор (1830-35), будинок губернатора (1840-50, нині «Приватбанк»), земська лікарня (1845-47, нині обл. клінічна лікарня), Свято-Микол. церква (1856), 1-ша чол. класична гімназія (1861, нині Дніпроп. мед академія), англ. клуб (1890, нині частково Дніпроп. академ. муз.-драм. театр), реал. училище (1889-90, нині 2-й корпус Дніпроп. нац. університету), аудиторія наук. товариства (1895, нині адм. приміщення), гірн. училище (1899-1900, нині Нац. гірн. університет), міська управа (1901, нині Дніпроп. училище культури), музей старожитностей (1903, нині Дніпроп. істор. музей), комерц. училище (1909-12, нині Дніпроп. облрада), Зимовий театр (1906-07, нині Рос. драм. театр), громад. зібрання (1912, нині Дніпроп. філармонія), готель «Асторія» (1912), Брян. Микол. церква (1913-15) та ін. Встановлено пам'ятники О. Пушкіну (1901, скульптор І. Гінзбург, архітектор Г. Панафутін, найстаріший з тих, що збереглися в місті), Т. Шевченку, Д. Яворницькому, М. Гоголю, І. Мечникову, М. Янгелю, О. Макарову, О. Полю, Л. Глобі, Я. Брандису, Г. Петровському, О. Матросову, воїнам-визволителям і воїнам-афганцям, ліквідаторам наслідків аварії на ЧАЕС, пам'ятні знаки

жертвам голодомору 1932–33, обеліск Слави. З Д. пов'язані життя і діяльність відомих представників багатьох галузей виробництва, науки, техніки, культури, літ-ри, мистецтва, серед яких — полярник-дослідник *П. Ширшов*, геоботанік *О. Бельгард*, поети *М. Светлов*, *Д. Кедрін*, письменники *О. Гончар*, *П. Загребельний*, драматург *О. Галич*, скрипаль *Г. Логвин*, діячі театр. мистецтва *Ж. Мельников* і *В. Саранчук*, актори *А. Хорошун*, *М. Мельник*, співачка *Н. Суржина*, художники *П. Магро*, *М. Кокін*, держ. та політ. діячі *Л. Кучма*, *Ю. Тимошенко* та ін. Діють наук. школи відомих вчених *Л. Писаржевського*, *Д. Яворницького*, *О. Бродського*, *О. Чекмарьова*, *З. Некрасова*, *Ф. Стародубова*, *М. Янгеля*, *В. Уткіна*, *В. Моссаковского*, *Г. Воловика*, *В. Потораєва*, *В. Пилипенка*, *М. Гасика*, *В. Большакова*, *Г. Півняка*, *В. Лазаряна*, *М. Лошкарьова*, *Л. Луковського*, *І. Гольштейна*, *Л. Новицької-Усенко*, *Г. Дзяка*, *В. Павлова*, *Я. Березницького*, *О. Лоскутова* та ін. Серед спортсменів — *О. Баюл* (фігурне катання), *Є. Браславець* та *І. Матвієнко* (вітрильний спорт), *С. Рахманов* (важка атлетика), *В. Савченко* (бокс), *Є. Кучеревський*, *О. Протасов*, *Г. Литовченко*, *В. Лютий* (футбол) та ін.

1. Машуков В. Воспоминание о городе Екатеринославе (1887–1910). Екатеринослав, 1910;
2. Екатеринославская городская статистика. Екатеринослав, 1918. Вып. 1;
3. Швидковский О. А. Днепропетровск. Москва, 1960;
4. Шатров М. С вершины полувека. Книга о послеоктябрьском Днепропетровске. 1968;
5. його ж. Город на трех холмах: Книга о старом Екатеринославе. 1969;
6. його ж. Страницы каменной книги. 60 памятных мест Днепропетровска. 1969;
7. Днепропетровску 200: Истор.-публицист. очерк. 1976;
8. Яворницкий Д. И. История города Екатеринослава. 1989;
9. Катеринослав–Дніпропетровськ – 225: Видатні особистості та обличчя міста. 2001;
10. Катеринослав–Дніпропетровськ – 225: Дніпропетровськ: віхи історії. 2001;
11. Дніпропетровськ: минуле і сучасне. 2001;
12. Дніпропетровськ. 230 років: Фотоальбом. 2006;
13. Неповторна Дніпропетровщина. До 15-тої річниці незалежності України. 2006 (усі – Дніпропетровськ).

Рекомендована література

О. О. Пільонов

Фотоілюстрації

Бібліографічний опис:

Дніпропетровськ / О. О. Пільонов // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-22236>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).